

- правления, 1919. – 175 с.
3. Воейков А. И. Распределение населения земли в зависимости от природных условий и деятельности человека. – СПб.: Типография М. Стасюлевича, 1906. – 134 с.
 4. Воейков А.И. Людность селений Европейской России и Западной Сибири // Известия Императорского Русского географического общества. – СПб, 1909. – Т. 45. – вып. 1 – 3.
 5. Вологодцев И.К. Особенности развития городов Украины. – Харків: Держвидав “Господарство України”, 1930. – 205 с.
 6. Жупанський Я. І. Історія географії в Україні. – Львів: Світ, 1997. – 262с.
 7. Журавский Д. П. Статистическое описание Киевской губернии: В 3-х частях. – СПб, 1852-1856.
 8. Перцик Е. Н. К. И. Арсеньев и его работы по районированию России. – М.: Географгиз, 1960. – 120 с.
 9. Птуха М.В. Д.П. Журавский (1810-1856). Жизнь, труды, статистическая деятельность. – М.: Госстатиздат, 1951. – 123 с.
 10. Ровнер О. С. Костянтин Григорович Воблий. – К.: Наукова думка, 1968. – 78 с.
 11. Рудницький С. Л. Основи землзнання України, кн. 2. Антропогеографія України. – Ужгород, 1926.
 12. Семёнов П.П. Географическо-статистический словарь Российской империи. – СПб.: Типография Безобразова и Ко., 1862. – Т. 1. – 716 с.; 1865. – Т. 2. – 898 с.; 1866. – Т. 3. – 743 с.; 1873. – Т. 4. – 867 с.; 187. – Т. 5. – 1000 с.
 13. Семёнов-Тян-Шанский В.П. Город и деревня в Европейской России// Записки Императорского Русского географического общества по отделению статистики. – СПб, 1910. – т. X. – вып. 2.
 14. Семёнов-Тян-Шанский П.П. Россия. Полное географическое описание нашего отечества. – т. 7. Малороссия. - СПб.: Типография Императорской Академии наук, 1903. – 517 с.
 15. Семёнов-Тян-Шанский П.П. Россия. Полное географическое описание нашего отечества. – т. 14. Новороссия и Крым. - СПб.: Типография Императорской Академии наук, 1910. – 938 с.
 16. Советская география. Итоги и задачи / Под. ред. И.П. Герасимова. – М.: Географгиз, 1960. – 653 с.

Summary:

Artem Mozgovy. MAJOR SCIENTIFIC TRENDS AND DEVELOPMENT OF UKRAINIAN GEOURBANISTIC.

The article is devoted to major scientific trends and history of development of Ukrainian geourbanistic the end of the XVIII and the beginning of the XX-th centuries.

УДК 911.52:551.312.2(477.83)

Наталія БЛАЖКО

З ІСТОРІЇ ДОСЛІДЖЕННЯ ПЕРЕЗВОЛОЖЕНИХ ЛАНДШАФТНИХ СИСТЕМ ЛЬВІВЩИНИ

Під перезволоженими ландшафтними системами (ПЛС) ми розуміємо торфовища, болотні масиви, заболочені, підтоплені землі, а також території, що в минулому були болотом чи заболоченою ділянкою, і в результаті використання людиною втратили властивості цих природних систем. Болото – це надлишково-зволожена ділянка суходолу, яка має шар торфу не менше 0,3 м. При меншій потужності торфу або його відсутності надлишково-зволожені території називають заболоченими землями. У торфовищах потужність торфу повинна бути достатньою для промислового використання. [2, с.191]

Протягом усього періоду дослідження ПЛС особлива увага приділялась болотним масивам і торфовищам. Саме тому в статті переважно йтиме мова про ці складові ПЛС.

Українські болота ще здавна привертала увагу дослідників. Вивчення ПЛС у межах Львівської області почалось у другій половині 19 ст. Воно не мало системного характеру і було епізодичним, вибіркоvim, продиктованим тільки прагматичними потребами часу. Про це свідчать невеликі та нечисельні публікації цих часів. Системному вивченню ПЛС Львівщини також перешкоджало те, що її територія перебувала у складі різних держав у різні роки (Австро-Угорщини, Росії, під німецькою окупацією).

Історія вивчення ПЛС висвітлювалась багатьма вченими (Брадїс Є.М., Бачурин Г.Ф., Боч М.С. і інші). Проте в основному їх увага приділялась тим дослідженням ПЛС, що проводились після 1939 року і в основному стосувались Українського Полісся (в меншій мірі Малого Полісся). Дослідження перезволожених ландшафтів Подільської частини Львівської області і Передкарпаття в історичному аспекті в літературі висвітлено дуже мало. Ще менше висвітлено дослідження цих територій в кінці 19 на початку 20 ст. Довгий час літературні джерела, що містили цю інформацію, використовувались тільки для службового користування. Важливим також є питання періодизації всього часу дослідження ПЛС. Традиційною і загальнопоширеною є періодизація Брадїс Є.М., де виділено таких три основних періоди: 1)дореволуційний; 2)міжвоєнний; 3)післявоєнний. На нашу думку, виділення таких періодів носить більше соціально-політичний характер.

У цій статті ми ставимо перед собою такі основні завдання:

- показати внесок у вивчення ПЛС Львівської області невідомих вчених кінця 19 ст. – початку 20 ст. (українських, польських, російських);
- провести періодизацію досліджень ПЛС;
- коротко охарактеризувати виділені періоди.

I етап. Це найдавніший період дослідження перезволожених ландшафтних систем, який тривав до кінця 19 ст. Початок їх вивчення був пов'язаний насамперед з необхідністю збільшення паливних ресурсів. У зв'язку з незначним залісненням більшої частини території України торф як паливо добувається дуже давно. В архівних матеріалах, що належать М.М. Бокитьку, збереглося письмове розпорядження часів Богдана Хмельницького про видобуток торфу для залізоплавильних печей. [3, с.7]. Перші дослідження торфовищ України (кінець 18 – початок 19 ст.) стосувались в основному поліської частини. Ці дослідження мали рекогносцирувальний характер, і матеріалів про них практично не збереглося.

Найдавніші відомості зустрічаємо у перших поземельних кадастрах Галичини: Йосифінській і Францисканській метриках. Окремої категорії, яка б відповідала ПЛС тут виділено не було. Усі їх було віднесено до категорії луків. Узагальнені дані на основі цих метрик ми знаходимо у значно пізнішій роботі А. Корнелля (про неї йтиме мова пізніше).

Один з перших описів ПЛС у межах Львівської області зустрічаємо у праці Якова Миколаєвича “Опис географічно-статистичний повіта Кам'янецького”(1894 р.). У цій праці досліджувані нами ПЛС автор називає такими тогочасними термінами: “мокрovina”, “багна”, “трясавина”, “дригавиця”. Характеризуючи поширення перезволожених ділянок, зустрічаємо такий їх опис: “... на всхід... суть просторі мокравини і підмоклі ліси, на захід поля і луки. ...численні суть місця на сіножатях і в лісах середущої і північної частини повіта залиті навесні водою, котра літом висихає.” [8, с.15] У розділі “Мокровини і багна” подається короткий опис п'ятнадцяти таких об'єктів. Більшість описаних Миколаєвичем заболочених земель не мають назв, а просто вказується їх розташування по відношенню до населених пунктів, про деякі з них вказано як використовуються в господарстві.

Отже, перші дослідження ПЛС були пов'язані:

- із потребою використання торфу у господарстві;
- із потребою розширення сільськогосподарських угідь.

Вивчення покладів торфу в межах тодішньої Польщі наприкінці 19 початку 20 ст.

проводились систематично лише в північній і центральній її частинах, а на території сучасної Львівщини вибірково. Тут торф не відігравав помітної ролі в господарстві, тому він не вивчався ні як енергетичний ресурс, ні як хімічна сировина. Виняток становило тільки Струтинське торфовище (поблизу м. Долина, сучасна Івано-Франківська область), що використовувалось для ряду виробництв (як паливо для цукрових, спиртових, цегельних заводів). Проте такі економічні умови, як відірваність від кам'яновугільних басейнів, відсутність поки що розвинутої місцевої вугільної промисловості, зумовили потребу у використанні торф'яних ресурсів Західної України для забезпечення паливом цукрових заводів, дрібних електростанцій і задоволення хоча б частини потреб комунального господарства (для опалення житла). Вищенаведене дає підставу назвати цей етап дослідження ПЛС – рекогносцирувальним (оглядовим).

II етап. До цього етапу належать дослідження, що проводились на поч. 20 ст. Польщею і Росією і тривали до утворення УРСР. Відображені ці дослідження у працях Пачоського І.К., Корнелля А., Кульчинського С. і інших.

Весною 1888 р. Пачоський І.К. був відправлений Київським товариством природолюбів в Подільську і Херсонську губернії для вивчення флори і фауни. Протягом 1895-1897 роках він працював асистентом на кафедрі ботаніки у Вищій школі рільничій (у Дублянах), продовжував вивчати флору західної частини Поділля. У 1910 р. вийшла його робота “Основні риси розвитку флори південно західної Росії” (“Записки Новороссийского общества естествоиспытателей”. Приложение к т. XXXIV). У цій праці Пачоський І.К. аналізує рослинність лісостепу подільського типу, в тому числі подає опис торфово-болотної рослинності Поділля (частина якої розміщена в межах теперішньої Львівської області).

Необхідність використання місцевого палива стало підставою для Енергетичного комітету колишньої Польщі на початку 20 ст. почати збір інформації по окремих воєводствах. Для її збільшення навіть за державні кошти проводились аналізи зразків торфу, що були доставлені окремими людьми. Узагальнення всієї цієї інформації було викладено у виданій Енергетичним комітетом роботі А. Корнелля (Kornella A. Zasoby torfu w wojewodztwach: Krakowskiem, Lwowskiem, Stanislawowskiem i Tarnopolskiem. – Warszawa, Komitet Energetyczny, 1931).

Найвідомішим місцем добування торфу було Дублянське торфовище біля Львова. Керівництво Академії рільничої добувало тут торф, починаючи з 1887р. Найбільшою кількістю аналізів на той час також володіла Дублянська лабораторія Академії рільничої. Саме тут, як уже згадувалося, проводились безкоштовні аналізи зразків торфу, що були доставлені різними жителями. Ряд аналізів було проведено і Львівським політехнічним інститутом. В якості прикладів наведемо кілька аналізів у табличному вигляді (табл.1-3).

Таблиця 1

Аналіз торфу з Вервиці (Рава-Руський район, басейн р. Західного Бугу)[5, с.538]

Характеристика торфу	Зразок торфу з глибини, м			
	0,40-0,60	0,75-1,0	0,2-0,4	1,00-1,20
Торф низинний до 3,0м глибини				
Сухий торф містить в % органічної речовини	86,24	86,92	88,16	76,43 89,46
золи	13,76	13,08	11,84	23,57 10,54
Теплотворна здатність:				
торф без води	4612	4736	4748	4201 5089
органічних речовин	5348	5548	5386	5493 5989
торфу з 25% води	3309	3402	3411	3001 3667

Наведені дані, звичайно, не можуть характеризувати повністю властивості торфовища. По-перше, ці аналізи відносяться до дуже обмежених частин торфовища і вони не підлягали

повторному дослідженню. По-друге, є відсутньою інформація про морфологічні властивості торфовища, тобто ступеня розкладу, структури рослинного складу торфу, без чого обчислення теплотворної здатності є наближені. Водночас відзначимо, що наведені в роботі Корнелля дані дали достатні (на той час) загальні уявлення про перезволожені ландшафти і шляхи їх використання. Самим А. Корнеллем було зроблено висновок, що на досліджуваній території переважають болота низинного типу і містять торф середньої якості.

Таблиця 2

***Аналіз торфу з Черниці Мідачевської (басейн р. Дністер)[5, с.538]**

Характеристика торфу	Зразок торфу з глибини, м				
	0,3-0,5	0,5-0,7	0,7-1,0	0,7-1,0	0,5-1,0
Торф низинний до 4,0м глибини					
Сухий торф містить в % органічної речовини	50,03	70,23	86,34	73,94	87,98
золи	49,07	29,72	13,66	26,06	12,02
Теплотворна здатність повітряно-сухої маси органічної маси (без води і золи)	—	—	4554,3	—	4644,4
	—	—	3265,7	—	3333,0

Таблиця 3

****Аналіз торфу Любель-Жолків (біля Львова)[5, с.540]**

Сухий торф містить	%
Гігроскопічної води	11,15
Золи	5,30
Вуглецю	53,18
Водню	4,50
Сірки	0,07
Сірки в золі	0,07
Кисню+азот	25,80
Теплотворна здатність(ккал)	4484

Для з'ясування площі поширення торфів і їх запасів інженер А. Корнелль використав найповніші на той час матеріали колишнього Крайового меліоративного бюро, геологічні карти і роботи, карти генерального штабу, земельний кадастр. Крім конкретно вказаних і названих ПЛС (див табл. 4) слід також додати значні болотні площі у верхів'ях лівих приток р. Дністра, а також Передкарпаття. В роботі А.Корнелля також відзначається, що багато боліт поширені в межах Подільської височини, де вони розташовані в ложах долинах річок і ложах озер (детальнішої характеристики їх він не подає). Загальна площа ПЛС, підрахована автором, складає близько 300 000 га. Проведене порівняння з земельними Йосифінською і Францисканською метриками Австрії показує, що ця цифра відповідає обчисленням проведеним у цих земельних описах. За цими даними площі поширення окремих торфовищ були представлені у такому табличному та картографічному виглядах.

Крім цього, вивчення торфу систематично проводилось торф'яною станцією в Сарнах, де торф'яні масиви вивчались з точки зору можливості їх використання в сільському господарстві, а також торф'яною станцією, що тоді функціонувала в Дублянах (біля Львова). Серед інших установ, що в тій чи іншій мірі займалися проблемою торфу, був Сільськогосподарський інститут в Пулавах. Тут торфи вивчались, головним чином, з точки

* Аналіз провів проф. д-р В. Берш в 1905 р.

** Аналіз проведений Державним геологічним закладом в Відні.

зору ґрунтознавства і обмежувались при цьому територією Полісся.

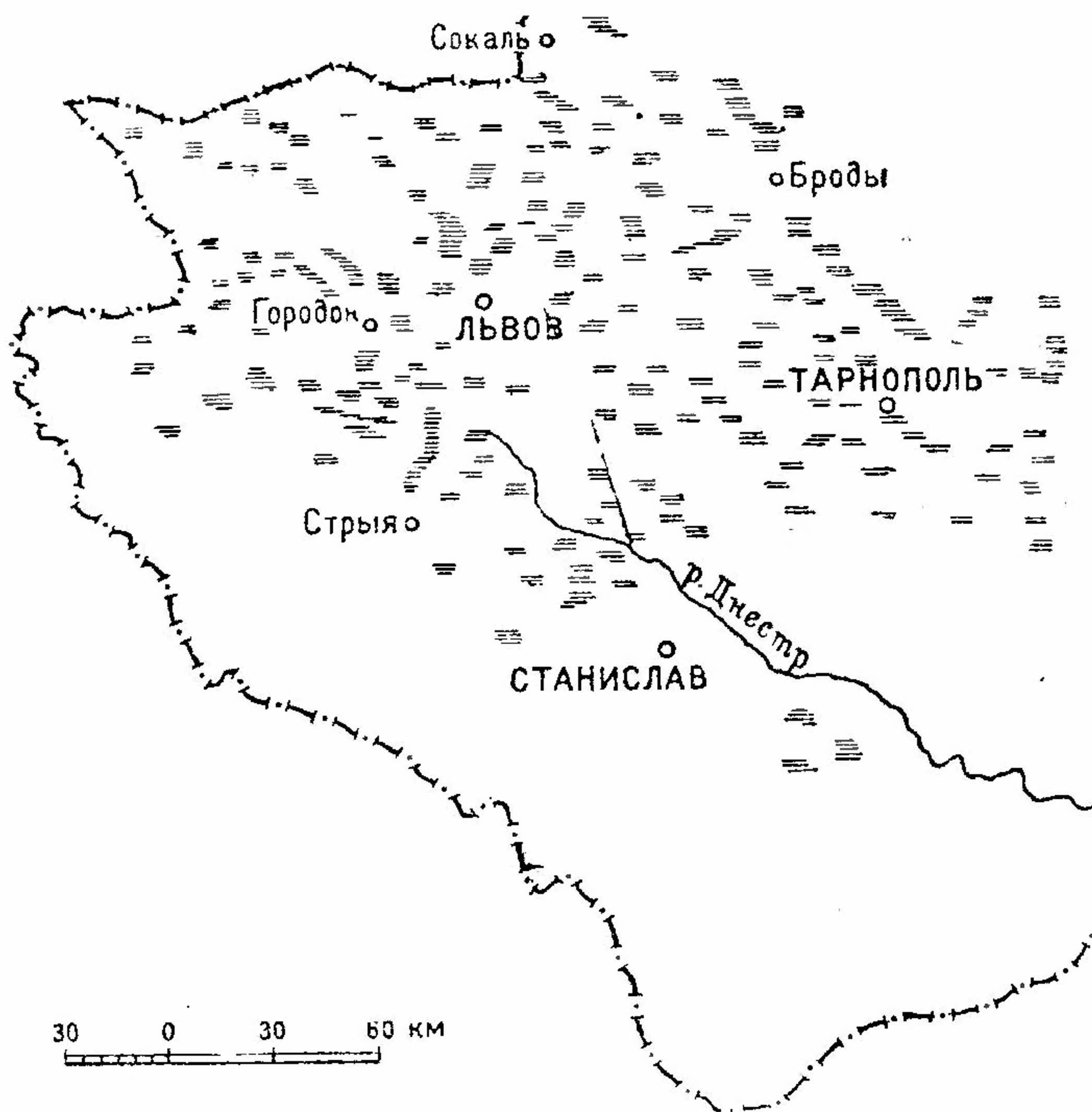

Рис. 1 Схематична карта поширення торф'яних родовищ (за А. Корнеллем). [5, с.537]

Таблиця 4

Поширення і площі торфовищ (за А. Корнеллем) [5, с.537]

Торфовище	Площа, га
Стоянівський район	20 000
Заплави притоків річки Західний Буг	40 000
Заплави Полтви, Гологорки, Боберки, Білого Стоку	26 600
Заплави річки Стрипи з притоками	20 000
По верхньому Дністру і притоках (Тисмениця, Блажівка і Верещиця, Гнила і Золота Липа)	58 500
Болота Кіскі, Рудницьке, Ременське	6 000
Район Кременця, Ради, Ушвиці	23 000
Болота Ланцюцко-Ярославські	4 000
Всього	198 100

Науково-дослідницькі роботи регіонального характеру і роботи по стратиграфії, морфології, генезису і районуванню торф'яних масивів, залежно від їх типів, зосереджувались при Львівському університеті (проф. С. Кульчинський 1939, 1940; В. Тимракевич 1931, 1935). Кафедрою морфології і систематики рослин при Львівському університеті під керівництвом доктора С. Кульчинського проведено дослідження торф'яних

масивів, проведено їх типізацію, і складена в масштабі 1:100 000 карта поширення цих масивів. Проте ці дослідження стосувались в основному територій, що сьогодні належать Біларусі. Великий внесок у вивчення ПЛС належить Г.Т. Танфільєву, який вивчав болота Полісся і розробив багато теоретичних питань. Торфовища Карпат в цей час вивчав Г. Козій (1932, 1934), а також О. Мриц (1934). На основі аналізу досліджень проведених протягом другого етапу, його ми називаємо – інвентаризаційним.

ІІІ етап. Для цього етапу характерним є:

- систематичне вивчення ПЛС різними спеціалістами: географами, ботаніками, ґрунтознавцями, меліораторами і іншими;
- створення різноманітних теоретичних розробок, класифікацій;
- обмін досвідом між різними вченими, вузами, країнами.

З утворенням УРСР почалися масштабніші дослідження торфовищ, які проводилися у двох напрямках: меліоративними організаціями (під керівництвом Є.М. Лавренко у Харкові) і Укрінсторфу (під керівництвом Д.К. Зерова у Києві). В роботах Зерова (1938) подані топологічні і генетичні типи торфовищ, їх географія, розроблені класифікації болотної рослинності, видів торфу. Проте території Львівської області ці дослідження не стосувались, оскільки на той час вона не була у складі УРСР. Тільки у післявоєнні роки Інститутом ботаніки були значно розширені дослідження ПЛС у західних областях (Брадїс Є.М., Бачуріна А.Ф., 1954, 1956; Боч М.С., Рубцов М.І., 1962). З 1956 року великі торфорозвідувальні роботи проводяться інститутом “Держторфрозвідка”.

Першою роботою, в якій було узагальнено існуючу інформацію про ПЛС Львівської області, була праця, видана у 1941р. під назвою “Геологія і корисні копалини західних областей УРСР”. З середини 20 ст. починають виходити фундаментальні праці, підготовлені багатьма авторами. Саме такою є книга “Торфяной фонд Украинской ССР” видана у 1959р. У ній проведено інвентаризацію всіх торфовищ, заболочених земель (у Львівській області налічується таких 80 об’єктів). Пізніше було опубліковано монографії по опису боліт і болотної рослинності (Брадїс Є.М. 1969, 1973; Кузьмичов А.І., Андрієнко Т.Л., Батячов Є.Б. 1973). Під редакцією Гаркуші М.А. у 70-их роках було видано праці з меліорації (у тому числі осушувальної). У той самий час проводиться багато конференцій, наукових семінарів на різних рівнях, присвячених проблематиці дослідження і освоєння ПЛС. Період інтенсивного дослідження ПЛС, що передував тотальному їх осушенню в 60-80-ті роки, змінився іншим періодом, коли такі дослідження в області практично припинилися. Цей етап називаємо – кадастровим.

ІV етап. Цей етап починається з 80-их років 20 ст. і триває до сьогодні. У результаті використання перезволожених ландшафтів людиною виникла необхідність не просто дослідження, а їх моніторингу, тобто систематичного спостереження, збирання, оброблення, передачі та аналізу інформації про стан ПЛС, а також прогнозування його змін та розроблення практичних обґрунтованих рекомендацій щодо його покращення. Виділення цього етапу також пов’язане з використанням для дослідження ПЛС нових досягнень науки і техніки, застосуванням аеро- і фотознімків, ЕОМ. Сьогодні знову привертають до себе увагу дослідників, науковців різних галузей проблеми ПЛС. Вивчення ПЛС відбувається у різних напрямках: вивчення процесу заболочення, накопичення, добування і використання торфу, прояви різного роду підтоплень земель, функціонування осушувальних меліоративних систем і викликаних ними змін у рослинному покриві, режимі живлення і багато інших. На основі наведених фактів пропонуємо назвати цей етап – моніторинговим.

Висновки:

1. Найдавніші відомості зустрічаємо у перших поземельних кадастрах Галичини. Перші описи ПЛС Львівської області ми зустрічаємо в праці українського вченого Якова Миколаєвича (1894 р.).

2. Вагомий внесок у дослідження ПЛС у межах Львівщини на початку 20 ст. внесли

польські вчені, зокрема А. Корнелль. Саме в його праці подано перші відомості про відомі на той час болота, торфовища, способи їх використання, наведені перші аналізи зразків торфу.

3. Виділено чотири етапи (рекогносцирувальний (оглядовий), інвентаризаційний, кадастровий, моніторинговий) вивчення ПЛС Львівської області. В основу виділення цих етапів покладено характер дослідження ПЛС.

Література:

1. Бачурина Г.Ф. Історія дослідження торфових боліт Українського Полісся // Український ботанічний журнал. – 1960. – Т.ХVII. – №1. – С.103-114.
2. Блашко Н.Б. Перезволожені ландшафтні системи Львівської області та особливості їх використання // Гідрологія, гідрохімія і гідроекологія. – 2002. –Т.4. – С.191-194.
3. Брэдїс Є.М., Бачурина Г.Ф. Болота УРСР. К.: Наук. Думка, 1969.
4. Боч М.С., Рубцов Н.И. О болотных массивах западных районов Подольской возвышенности // Ботанический журнал. – 1962. – Т.47. - №4. – С.506-518.
5. Геология и полезные ископаемые западных областей УССР / Под ред. Н.А.Быхова – Л.: Госгеолгиздат, 1941. – С.533-542.
6. Зеров Д.К. Болота УРСР, рослинність і стратиграфія. – К.: Вид-во АН УРСР, 1938.
7. Мелиорация на Украине / Под ред. Н.А. Гаркуши. – К.: Урожай, 1979.
8. Миколаєвич Я. Опис географічно-статистичний повіта Кам'янецького. – Львів: НТШ, 1894. – С.14-17.
9. Танфильев Г.И. Болота и торфяники Польсся. – М.: 1895.
10. Торфяной фонд Украинской ССР. – М.: Главное управление торфяного фонда при Совете Министров РСФСР, 1959.

Summary:

Natalya BLAZHKO. FROM THE HISTORY OF INVESTIGATION OF OVERMOISTENED LANDSCAPE SYSTEMS OF LVIV REGION.

The question of history, the investigation of overmoistened landscape systems of Lviv Region beginning from the end of the 19th century to nowadays is considered. The main attention is payed to the investigations, which have been done to 1939. The oldest data about of overmoistened landscape systems of Lviv Region we can find in the work of the Ukrainian scientist Yakiv Mykolayovich. At the beginning of the 20th century, a great contribution in investigation of overmoistened landscape systems has been made by polish scientist, especially by A. Kornell. In his work, is given the first information about of overmoistened landscape systems, ways of their using and the first analyses of peat. The author shows us four stages of studying of overmoistened landscape systems of Lviv Region. In the basis of these stages is put the character of their investigation. Modern investigations are the most important and must solve the problems of protection and using of overmoistened landscape systems of Lviv Region.

УДК 528.94

Наталія ДУК

ГЕОГРАФІЧНИЙ АНАЛІЗ ТА КАРТОГРАФУВАННЯ ІСТОРІЇ ФОРМУВАННЯ ТЕРИТОРІАЛЬНОЇ СТРУКТУРИ МИТНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

Упродовж віків митниця була і залишається одним із найсуттєвіших чинників державності і незалежності країни, яскравим свідомством владного і фінансового суверенітету. Всі процеси, об'єкти та явища, що складають митну справу, безпосередньо